

О. Пометун, Ю. Малієнко

НОВЕ У ПІДРУЧНИКОТВОРЕННІ, АБО ЯК НЕ ПОМИЛИТИСЯ, ОБИРАЮЧИ ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ

Відомо, що у 2015 р. школи самостійно замовлятимуть підручники для 4 і 7 класів. Мрія багатьох учителів про вільне обрання навчальної літератури здійснилася. Проте разом з демократизацією цього процесу зростає й відповідальність педагогів, насамперед перед учнями, за прийняті рішення. Тож постає нагальне питання, а який підручник обрати, на які аспекти варто звернути увагу, аби інтелектуальні зусилля авторів підручників, навчально-пізнавальні – учнів і матеріальні – батьків не стали марними.

Зробити правильний вибір допоможуть прості критерії і приклади того, як вони реалізовані в підручнику Пометун О.І., Малієнко Ю.Б. «Всесвітня історія. 7 клас»¹.

Відповідно до програми, зміст курсу всесвітньої історії, а отже й підручника, структурований за проблемно-тематичним принципом і має на меті формування в семикласників цілісних уявлень про події, явища, процеси періоду Середніх віків (V – XV ст.) на прикладі середньовічних цивілізацій –християнської, арабо-мусульманської, традиційних цивілізацій Середньовічного Сходу. Особливу увагу спрямовано на формування уявлень та знань про еволюцію політичних структур середньовічної Європи, зародження європейського парламентаризму, становлення європейського права, діалог культур [1].

Отже, **критерій перший** – інформаційна складова має забезпечити розуміння семикласниками цивілізаційної значущості внеску Середньовіччя у світову духовну спадщину, допомогти учням зрозуміти суть і своєрідність епохи, витоки європейських інтеграційних процесів.

Завдання непросте, адже Середні віки залишаються одним з найскладніших періодів у шкільній історії. Тому всі компоненти підручника О. Пометун, Ю. Малієнко спрямовані на реалізацію зазначеного завдання і відповідність визначеному критерію.

Кожен з шести розділів підручника відкривається яскравим шмуцтитолом², який візуально і в уривках з літературних творів висвітлює відповідні грані історії Середніх віків. Вони є квінтесенцією нового розділу і можуть використовуватися вчителем як для емоційного наповнення уроків, так і для формулювання проблемних завдань.

Інформаційна функція підручника забезпечена наявністю в параграфах спеціального авторського тексту (де розкриваються основні ідеї й поняття теми) та додатковими елементами, які доповнюють, конкретизують, ілюструють авторський текст: історичними документами, візуальним рядом, додатковими текстами, пов'язаними з темою уроку [3].

¹ Пометун О. І., Малієнко Ю. Б. Всесвітня історія. Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2015

² Шмуцтитул — окрема сторінка, де поміщають заголовок частини, розділу чи глави книги. В стародруках це додатковий титульний аркуш, який розташовували перед основним титулом для охорони останнього від забруднення.

Звертаємо увагу, що виклад навчального матеріалу, здійснений з позицій сучасного стану медієвістики, оптимально поєднує науковість і доступність. Цього вдалося досягти тому, що автори давно займаються методикою навчання історії Середніх віків, працюють з учителями, проводять відповідні дослідження. Тож власний науково-методичний досвід дав змогу авторам викласти складні факти³, положення й термінологію Середньовіччя у найприйнятніший для учнів спосіб. Закцентуємо, що вивчення учнями зазначених фактів полегшується й тим, що поняттєвий апарат виділено у різний спосіб: схеми, спеціальні рамки для обов'язкових понять, передбачених програмою, боківі врізки для слів, які є новими для учнів і пов'язані з особливостями країни, періоду, що вивчається тощо. Так ми намагалися унеможливити переобтяження семикласників, скоротити фактичний матеріал на користь самостійної роботи учнів і формування предметних компетентностей.

■ *Спираючись на схему, наведіть приклади європейських держав, на формування яких вплинуло Велике переселення народів.*

Важливою складовою змісту підручника є збереження в ньому українського компоненту. Нагадаємо, що прагнення авторів реалізувати український фактор у змісті всесвітньої історії зумовило появу відповідних матеріалів ще в підручнику Пометун О.І., Мороз П.В., Малієнко Ю.Б. «Всесвітня історія. Історія України, 6 клас» [2]. Продовженням цієї ідеї у підручнику 7 класу стала рубрика «Україна – це Європа», яка вперше зіставляє українські середньовічні пам'ятки з європейськими аналогами, визначає місце Київської Русі серед перших імперій епохи, розповідає про збереження традицій V – XV ст. у нашій державі. Це дає змогу вчителю не лише показати вітчизняну історію в контексті європейського Середньовіччя, але й формувати в учнів стійке уявлення про Україну як про частину європейської спільноти.

³ У методиці під історичним фактом розуміють подію, явище, тенденцію.

Українські митці завжди відчували свою єдність і духовну близькість до подій європейського життя. Так, у 1845 р. Тарас Шевченко написав поему «Єретик», у якій розповів про діяння Яна Гуса.

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту-думу немудрую
Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса.
Прийми, отче. А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слав'яне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
Отакими, як констанцький
Єретик великий!
Мир мирові подарують
І славу вівки!

Спалення Яна Гуса
(середньовічна
мініатюра)

Критерій другий – зміст підручника має створити максимальні умови для ефективного компетентнісного розвитку семикласників.

Як відомо, успішність дитини в навчанні та подальшому житті багато в чому залежить від стилю мислення. Тому навчальний процес має підтримувати довготривале мислення. Концепція нового підручника О. Пометун, Ю. Малієнко як засобу навчання школярів ґрунтується на тому, що він максимально забезпечує можливості самостійної роботи учнів як на уроці, так і вдома. Кожен параграф підручника є цілісною системою компонентів змісту, що забезпечують розв'язання завдань конкретного уроку та орієнтовані на активну діяльність учня й можуть реально засвоюватися всіма учнями на кожному уроці. У підручнику поєднано основний (інформаційний) текст, візуальний ряд, включаючи поліграфічний дизайн, та методичну складову для опрацювання учнями й учителем кожної теми та розділу загалом [3].

Наведемо приклад, як матеріал нашого підручника сприяє активній діяльності учнів. Так, у темі «Утворення «варварських королівств»» замість традиційного нарративу про господарське життя у варварських державах семикласникам пропонуємо опрацювати візуальні джерела й відповідати на запитання

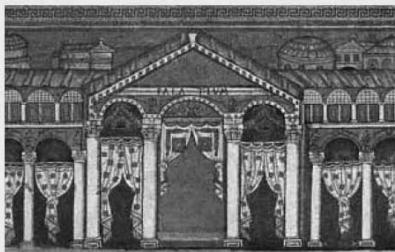
■ Як характеризують спосіб життя і розвиток ремесел у варварських державах наведені нижче пам'ятки?

«Срібний кодекс». Переклад Євангелія мовою готів

Шолом германського воїна

Палац Теодоріха в Равенні (мозаїка)

Аналогічна ситуація, зокрема, і в темі «Раннє Відродження і гуманізм».

■ Спираючись на схему, назвіть основні чинники, що спричинили появу Відродження і поясніть на прикладах кожен з них. Визначте прояви Відродження в Італії.

На уроках варто заохочувати учнів до роботи з підручником: вони мають навчитися читати текст глибоко й осмислено, структурувати його зміст (виділяти головне, окремі епізоди, складати план), формулювати запитання до нього.

Розвивальна функція підручника реалізована як через систему текстів, які є цікавими й різноманітними за змістом, так і через систему пізнавальних завдань різного дидактичного спрямування, що складається з багатьох компонентів. Це дає змогу вчителю систематично працювати над розвитком усного та писемного мовлення школярів (коментувати дії, виконувати усні вправи, розв'язувати завдання з логічним навантаженням, творчі завдання, пов'язані з опрацюванням різних видів інформації та відповідним алгоритмом їх виконання).

Для більш ефективної організації діяльності учнів на уроці важливим є розуміння системи завдань, що подані в підручнику, та їхнього навчального потенціалу. Розглянемо цей елемент детальніше.

У підручнику О. Пометун, Ю. Малієнко «Всесвітня історія. 7 клас» завдання розподілено за такими групами:

1. Завдання для опрацювання тексту, які вміщені перед кожним пунктом на початку тексту (адже учні мають розуміти, навіщо вони опрацьовують той чи інший текст і яким має бути результат їхньої роботи).

■ Завдання на репродукцію навчального матеріалу: *Як Мухаммад став пророком?*

■ Завдання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, значення подій: *Установіть і опишіть причини утворення станів середньовічного суспільства.*

Завдання на аналіз власних досягнень: *Обговоріть у класі, що ви вже знаєте про Візантію. Коротко запишіть цю інформацію на дошці. Порівняйте свої знання на початку і наприкінці вивчення цієї частини параграфа.*

Завдання на розвиток критичного мислення учнів (подається через завдання «запитайте», «доведіть», «порівняйте», «висловіть власну думку»): *Читаючи текст, поставте до нього 4–5 запитань. Поставте запитання одне одному і дайте відповіді. Читаючи текст, виписуйте ключові слова з кожного абзацу. Спираючись на них, визначте основні напрями розвитку арабської культури та її основні досягнення.*

2. Завдання на осмислення нового матеріалу вміщені всередині тексту пункту. Здебільшого вони супроводжують документи й ілюстрації, наприклад:

Який підхід до науки засуджує, а який схвалює вчений? Які відкриття чи передбачення вдалося йому зробити? Поясніть, чому скульптор зобразив Бекона саме так.

Уривки з творів Роджера Бекона

...У старовинних книжках сказано, що алмаз можна розколоти за допомогою козячої крові. Я змочував алмаз козячою кров'ю, і в мене нічого не вийшло. Проте спосіб розколювати алмаз добре знають ювеліри...

...Можна зробити візки без будь-якої худоби, які можуть котитися з неймовірною швидкістю; літальні машини, сидючи в яких людина зможе приводити в рух крила, що вдаряють повітря, подібно до пташних. Прозорі тіла можна так обробити, що далекі тіла здаватимуться близькими, і навпаки. На неймовірній відстані можна буде читати найдрібніші літери, розглядати зорі.

...Нема нічого достойнішого, ніж вивчення мудрості, яка відганяє темряву нецтва, від цього залежить благо усього світу. Якою є людина у вивченні мудрості, такою вона є і вжитті...

3. Завдання для повторення й осмислення результатів уроку, вміщені наприкінці параграфа, серед яких є більш прості, репродуктивні, завдання і більш складні, перетворювальні та творчо-пошукові.

Що таке Генеральні штати і за яких обставин їх було скликано

вперше?

Висловіть судження щодо значення виникнення парламентів у країнах Європи.

Опишіть життя мешканців Франції та Англії у воєнний час.

Одним з важливих нововведень у програмі і підручнику є практичні заняття. Наводимо приклад того, як можна опрацювати складний текст середньовічного документа «Велика Хартія Вольностей», структуруючи його за таблицею.

Працюючи в парах, на основі аналізу тексту Великої Хартії вольностей заповніть таблицю. Порівняйте свої результати з однокласниками.

Основні питання	Як Хартія захищала інтереси різних верств англійського населення
Які права надавались церкві	
Якими були права вільної людини	
Якими були права загальної ради	
Якими стали права Лондона та інших міст	
Які права надавались купцям	
Як стягувались податки	
Як штрафували людину	

Пропонуємо уривок з практичного заняття «Виникнення слов'янської писемності. Кирило і Мефодій», на якому учні знайомляться з життєдіяльністю просвітителів, процесом створення абетки, проводять власне історико-філологічне дослідження. За таких умов зміст уроку набуває міжпредметного, багатоаспектного характеру.

Статуя Роджера Бекона в Оксфордї

Країни Центральної та Східної Європи

233

2) Ознайомтеся з двома варіантами уривку зі Сказання болгарського монаха Черноризця Храбра: 1) текст, написаний у IX — на початку X ст.; 2) його сучасний варіант. Спираючись на наведену нижче таблицю, установіть, яким алфавітом (кирилицею чи глаголицею) написаний текст. Знайдіть у першому тексті букви, які не використовуює сучасна українська мова. З таблиці дізнайтеся, як вони називалися. Порівняйте абетки, припустіть, чому слов'янські народи обрали кирилицю.

ІЗ СКАЗАННЯ БОЛГАРСЬКОГО МОНАХА ЧЕРНОРИЗЦЯ ХРАБРА «ПРО ПИСЬМЕНА» (IX — ПОЧАТОК X ст.)

1) А ще ли въ просиши словѣньскыя боукаря, глаголю: «Кѣто вы письмена сътворил есть, или кѣнигы прѣложи?» — То вси вѣдять и отвѣщавъше рекутъ: «Святѣи Костанѣтинъ Философъ, нарицаемѣи Кѣриль, тѣмъамъ письмена сътвори и кѣнигы прѣложи, и Мефодіе, братего. И аще вопросиши: в кое время?» то ведят и рекутъ: «яко въврѣмена Михаила, цѣсаря грѣчьска, ... и Растица кѣнзая моравьска, ... вѣдѣто же отвѣсъзданъвьсего мира 6363¹¹».

2) Якщо ж запитати слов'янських книголюбів-грамотеїв, кажучи так: хто вам письмена створив або книги переклав? — То всі знають і, відповідаючи, кажуть: «Святій Костянтин Філософ, наречений Кирилом, — він нам письмена створив і книги переклав, і Мефодій, брат його. І якщо запитати: «В який час?», то знають і кажуть: «Під час Михайла, царя грецького, Ростислава, князя моравського... в літо від створення світу 6363».

¹¹ У 863 р. від Різдва Христового.

Виконання завдань передбачає диференціацію з урахуванням різного рівня розвитку дітей (з кількох запропонованих вони можуть вибрати або простіший, або складніший варіант). Завдання для учнів передбачають також оптимальне поєднання різних форм навчання: індивідуальної, парної, групової та колективної, що зазначено в інструкціях до виконання завдань.

Це є дуже важливим у контексті формування ключових, соціальної та громадянської компетентності учнів.

Для полегшення роботи вчителя і учнів над формуванням у семикласників відповідних компетентностей розроблено систему завдань, виконання яких передбачає опрацювання різних джерел знань

▣ *Поєднайте інформацію кількох джерел: тексту підручника, документів та ілюстрацій і поясніть появу єретиків у середньовічному суспільстві.*

▣ *Поєднайте інформацію кількох історичних джерел: карти «Перший, Третій і Четвертий Хрестові походи (XI – XIII ст.)», документа та ілюстрації і та складіть розповідь-хроніку про перебіг подій Четвертого Хрестового походу.*

Із записок мандрівника про Константинополь (XII ст.)

▣ *Що вразило мандрівника у візантійській торгівлі? Спираючись на текст документа й зображення, дайте назву малюнкові та поясніть її.*

Половина міста оточена морем, а половина сушею. Сюди приїждять купці з Месопотамії, Персії, усіх царств землі Єгипетської, Палестини, Русі, Угорщини, Іспанії... Цьому гомінкому місту немає рівних, за винятком Багдада. Там є храм Святої Софії. У жодному храмі світу не зустрінеш стільки багатств, скільки тут... Біля стін палацу є місце розваги царя — іподром.

З усієї грецької землі привозять сюди товари. Башти наповнюються золотом, шовковими і пурпурними тканинами... Кажуть, що прибутки цього міста від здачі в найом крамниць і ринків та мита з торговців досягають щоденно 20 тисяч золотих монет. Ця країна така велика і багата усілякими плодами, а також хлібом, м'ясом і вином, що жодна країна не зрівняється з нею.

Критерій третій – візуальний. Автори звертають увагу на методичну доцільність ілюстративного матеріалу. У підручнику він репрезентований різними видами візуальних джерел:

1. Піктограми, які є показниками повторюваних рубрик, що орієнтують учнів на певний різновид навчальної діяльності; вони позначають завдання на початку параграфа, у тексті, домашнє завдання тощо.

2. Ілюстрації на історичні теми, які дають змогу учням «включати» наочне мислення в аналіз пропонованої ситуації.

▣ *На основі ілюстрацій прокоментуйте, яку роль відіграє в церемонії духовенство. Як у картинах середньовічних художників простежується ставлення суспільства до духовенства?*

1. Шлюб монархів (середньовічна мініатюра)
2. Король Св. Людовік вирушає у Хрестовий похід (середньовічна мініатюра)
3. Сандро Боттічеллі. Святий Августин (близько 1480 р.)

3. Зображення пам'яток минулого чи схематичні рисунки, що узагальнюють зображення й забезпечують можливість їх історичного аналізу учнями 7 класу.

▣ *Проведіть геральдичне дослідження і встановіть, герби яких середньовічних цехів зображені на ілюстрації.*

4. Історичні карти, адаптовані до вікових особливостей семикласників, та картосхеми, які висвітлюють перебіг окремих подій історії і сприяють розвитку просторової компетентності учнів.

5. Таблиці, схеми, які унаочнюють складні факти Середньовіччя.

6. Малюнки на початку теми, шмуцтитули перед кожним розділом, звороти обкладинки, що орієнтують учня на певний зміст та підвищують його зацікавленість предметом, мотивацію навчання.

Оскільки пам'ять учнів молодшого підліткового віку має переважно наочно-образний характер, діти краще запам'ятовують зовнішні ознаки предметів, ніж їх логічну змістову сутність. Зв'язки між окремими частинами явища, що вивчається, у пам'яті учнів цього віку є нестійкими. Тому дуже важливою є копітка робота школярів з численними ілюстраціями підручника, причому робота не лише описова, а аналітична, спрямована на виокремлення характерних ознак, частин, на порівняння та узагальнення з метою усвідомлення сутності події чи явища, формування в них адекватного уявлення й поняття.

▣ Спираючись на наведені ілюстрації, схарактеризуйте діяльність Ізабелли та Фердинанда.

Активізація роботи учнів на уроках всесвітньої історії сприятиме розумінню семикласниками причин, особливостей та наслідків основних історичних подій, явищ і процесів епохи Середніх віків, формуватиме вміння характеризувати досягнення і взаємовплив народів і цивілізацій цієї доби, повсякденне життя і світосприйняття середньовічної людини, порівнювати середньовічні держави і суспільства.

1. Королівський замок Фердинанда та Ізабелли в Сеговії
2. Емануель Готтлиб Лойце.

Христофор Колумб перед королевою Ізабеллою

3. Визволення католицьким подружжям міста Альмерія під час Реконкісти

Використані джерела

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України; Всесвітня історія; Основи правознавства. 5 – 9 класи – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013 – 96 с.
2. Пометун О.І., Мороз П.В., Малієнко Ю.Б. Всесвітня історія. Історія України. 6 клас. — К.: Освіта, 2014.
3. Пометун О. Організація діяльності учнів на уроках історії в 6 класі загальноосвітньої школи за новим підручником // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання –2014/7–8.
4. <http://uk.wikipedia.org/wiki>